

TỪ HẢI CÓ PHẢI LÀ HÌNH ẢNH CỦA QUANG TRUNG?

LÊ ĐÌNH CÚC *

Tóm tắt: Một số nhà nghiên cứu cho rằng, nhân vật Từ Hải trong *Truyện Kiều* là hình bóng của Quang Trung - Nguyễn Huệ, là sự kết hợp giữa Từ Hải trong Kim Vân Kiều truyện của Thanh Tâm Tài Nhân và hình ảnh của Quang Trung - Nguyễn Huệ với khí phách oai hùng và tính cách nghệ sĩ. Tác giả bài viết không quan niệm như vậy. Từ Hải được Nguyễn Du nghệ thuật hóa thành nhân vật điển hình của văn học như là *nhân vật nổi loạn* của thời đại, không phải là hình ảnh của Quang Trung - Nguyễn Huệ. Quang Trung là người anh hùng có lý tưởng, có mục đích cao cả, vĩ đại hơn Từ Hải rất nhiều.

Từ khoá: Truyện Kiều, Từ Hải, Quang Trung, Nguyễn Huệ, Anh hùng, Dư Hoài, Thanh Tâm Tài Nhân.

Hơn 200 năm nay, kiệt tác *Truyện Kiều* của Nguyễn Du đã có hàng nghìn tiểu luận nghiên cứu. Bắt đầu từ Phạm Quý Thích (1759 - 1825) với *Đề từ* cho lần xuất bản đầu tiên của *Đoạn trường tân thanh* đến nay đã có hàng trăm nhà nghiên cứu *Truyện Kiều*. Khi phân tích nhân vật Từ Hải, nhiều nhà nghiên cứu cuối thế kỷ XX, trực tiếp hoặc gián tiếp cho rằng nhân vật Từ Hải là hình ảnh của người anh hùng dân tộc Quang Trung - Nguyễn Huệ; hoặc có hình bóng và âm vang của phong trào khởi nghĩa nông dân dưới thời vua Lê - chúa Trịnh. Thế hệ học trò chúng tôi, từ khoảng 70 tuổi trở về, ai cũng đinh ninh điều ấy và mỗi khi nhắc đến Quang Trung thì nghĩ ngay đến Từ Hải.

Theo lập luận của một số nhà nghiên cứu, hình ảnh nghệ sỹ "gươm đàn nửa gánh non sông một chèo" của Từ Hải

giống như huyền thoại cho rằng ngày mùng 5 Tết, Quang Trung khi đánh tan 27 vạn quân Thanh, dẫn đầu quân sĩ vào thành Thăng Long, áo bào còn đầm khói súng đã cho người mang một cảnh đào phi ngựa về Huế tặng Ngọc Hân công chúa⁽¹⁾.

Thậm chí có người cho rằng hình tượng Từ Hải với "Năm năm hùng cứ

(*) Phó giáo sư, tiến sĩ, Tạp chí Khoa học xã hội Việt Nam.

(1) Với câu thơ *Gươm đàn nửa gánh non sông một chèo*, những năm 1980 đã có một cuộc tranh luận sôi nổi. Có ý kiến cho rằng, Từ Hải là tướng võ, không một lần chơi đàn trong suốt thời gian 5 năm chung sống với nàng Kiều và không mang theo đàn; câu thơ trên nói về "gươm cung" hoặc "cung đạn" chứ không phải là "gươm đàn" (chữ đàn và chữ đạn hơi giống nhau nên in sai). Ý kiến này nghi ngờ chất "nghệ sỹ" của Từ Hải. Còn về việc Quang Trung gửi cảnh đào về Huế cho công chúa Ngọc Hân, tôi không thấy ở đâu ghi chép, kể cả *Hoàng Lê nhất thống chí* cũng không ghi chép.

một phương hải tần" sau khi đã "Huyện thành đập đổ năm tòa côi nam" chính là hình ảnh của Nguyễn Huệ với 5 năm trị vì ở ngai vàng của vương triều Tây Sơn.

Tình cảm tự hào, yêu quý Quang Trung, kính phục Nguyễn Du và yêu quý *Truyện Kiều* là đáng trân trọng. Nhưng không nên cho rằng Nguyễn Du xây dựng hình tượng Từ Hải từ nhân vật lịch sử Nguyễn Huệ.

Từ Hải là nhân vật tiểu thuyết, là hình tượng nghệ thuật, là nhân vật lãng mạn nhất trong *Truyện Kiều*. Ở *Truyện Kiều*, Từ Hải đột ngột xuất hiện: "Bỗng đâu có khách biên đình sang chơi".

Dưới ngòi bút tài hoa của Nguyễn Du, Từ Hải hiện lên như một người anh hùng từ vóc dáng "Râu hùm hàm én mày ngài - Vai năm tấc rộng thân mười thước cao", đến sức mạnh "Côn quyền hơn sức, lược thao gồm tài", "Đội trời đạp đất ở đời", "Giang hồ quen thói vẫy vùng, gươm đàn nửa gánh non sông một chèo". Rồi sau khi đã bén duyên với Thúy Kiều ("Trai anh hùng gái thuyền quyên - Phi nguyên sánh phượng, đẹp duyên cưỡi rồng" và "Nửa năm hương lửa đang nồng") thì vì "động lòng bốn phương" mà Từ Hải lại ra đi:

"Trông vời trời biển mênh mông

Thanh gươm yên ngựa lên đường thẳng dong".

Với những phẩm chất "Giữa đường dầu thấy bất bằng mà tha", Từ Hải đã giúp Thúy Kiều báo ân, báo oán, đưa

nàng lên bậc mệnh phụ phu nhân. Điều đó làm chúng ta càng yêu quý Từ Hải của Nguyễn Du.

Nhưng Từ Hải là ai? Chúng ta biết rằng *Truyện Kiều* được Nguyễn Du mượn cốt truyện từ *Kim Vân Kiều truyện* của Thanh Tâm Tài Nhân; chính Nguyễn Du đã cho ta biết điều đó chứ chẳng cần tìm tòi nghiên cứu:

"Cảo thơm lần giở trước đèn

Phong tình cổ lục còn truyền sử xanh".

Nguyễn Du lần giở sách phong tình cổ lục còn truyền lại để viết nên *Truyện Kiều*. Nhân vật Từ Hải đã có sẵn trong "Cảo thơm" của Thanh Tâm Tài Nhân, chứ không phải do Nguyễn Du sáng tác ra. Từ Hải của Thanh Tâm Tài Nhân mà Nguyễn Du đọc được trong *Kim Vân Kiều truyện* là một vị đại vương hùng cứ một phương, là một viên tướng có tài thao lược. Thanh Tâm Tài Nhân tả Từ Hải: "Đánh một thôi, lấy được năm huyện phía Nam", để rồi Nguyễn Du viết:

"Đòi phen gió quét mưa sa

Huyện thành đập đổ năm tòa côi nam".

Không phải đợi đến sự kiện năm 1789, Nguyễn Huệ kéo quân ra Bắc đánh tan 27 vạn quân Thanh chỉ trong khoảng 10 ngày, thì Nguyễn Du mới viết nên hai câu thơ trên nói lên tài thao lược của Từ Hải.

Cái ông tướng - "nghệ sỹ" Từ Hải mà Nguyễn Du lấy từ nguyên mẫu của Thanh Tâm Tài Nhân hóa ra cũng đã được nhà văn Trung Quốc cải biên nhiều

lắm từ nhân vật mang tên Từ Hải có lai lịch, gốc tích hằn hoi trong lịch sử.

"Trong bộ Minh sử ngày xưa các cụ học đi thi thì có ghi tên Từ Hải"⁽²⁾. Như vậy là, từ thế kỷ XVI, sách sử Trung Quốc đã có Từ Hải. Từ Hải là một tên cướp, có người vợ đẹp là Vương Thúy Kiều. Thúy Kiều khuyên Từ Hải đầu hàng khi triều đình đánh dẹp. Từ Hải nghe lời vợ ra hàng và bị giết chết. Thúy Kiều cũng chết theo. Có một nhà văn hạng xoàng là Dư Hoài đã viết chuyện này trong tập truyện "*Ngũ sơ tân chi*"⁽³⁾.

Truyện *Vương Thúy Kiều* của Dư Hoài cho biết, Từ Hải vốn là nhà sư phá giới (giống như Lỗ Trí Thâm trong Thủy Hử), hay rượu chè, cờ bạc và hay đi nhà thổ. Thúy Kiều gặp Từ Hải ở đó. Có lần Từ Hải đánh bạc thua, Thúy Kiều cu rư mang, rồi đi làm tướng cướp. Sau đó Kiều khuyên Từ Hải bỏ nghề cướp bóc. Từ Hải nghe lời, đến trình diện Hồ Tôn Hiến, một viên quan triều đình đi dẹp cướp, bị Hồ Tôn Hiến cho một tên thuộc hạ đưa tiền nhưng dọc đường giết chết.

Ở cái thời văn - sử bất phân ấy, truyện về Từ Hải có thể xem như có nhiều điều là sử. *Hoàng Lê nhất thống chí* của Ngô Gia văn phái cũng có nhiều điều là sử. Bởi vì, chúng ta vẫn tìm trong đó các nhân vật Lê Chiêu Thống, Lê Quýnh, Nguyễn Hữu Chinh, Ngô Thì Nhậm, Nguyễn Huệ, Ngọc Hân, Sầm Nghi Đống...

Như vậy, dù Từ Hải là nhân vật hay

hình tượng nghệ thuật, thì từ lịch sử đến Dư Hoài, đến Thanh Tâm Tài Nhân, Từ Hải vẫn là một tên cướp, là "giặc cỏ". Từ Hải ấy đã được Nguyễn Du hóa thân thành người anh hùng, được chúng ta yêu mến, được các nhân vật trong Truyện Kiều ca ngợi ngay cả khi Từ Hải đã chết. Viên lại già họ Đô ca ngợi:

*"Bổng đâu gặp lại một người
Hơn đời trí dũng, nghiêng trời uy linh
Trong tay mười vạn tinh binh
Kéo về đóng chặt một thành Lâm Truy".*

Thúc Sinh, người từng là chồng của Thúy Kiều, vẫn hết sức kính trọng, ngợi ca từ Hải:

*"Đại vương tên Hải họ Từ
Đánh quen trăm trận sức dư muôn người
Vẫy vùng trong bấy nhiêu niên
Làm cho động địa thiên kinh ùng ùng".*

Nhưng dù sao thì Từ Hải của Nguyễn Du vẫn xuất thân từ Từ Hải của Thanh Tâm Tài Nhân và Từ Hải của Dư Hoài. Thúy Kiều đã từng ca ngợi Từ Hải ngay từ lúc mới gặp nhau:

*"Thưa rằng: Lượng cả bao dung
Tán Dương được thấy mây rồng có phen".*

Chàng sẽ là anh hùng, sẽ làm vua có phen, nhưng rồi cũng chính nàng so sánh sự nghiệp của Từ Hải với Hoàng Sào (được biết như là giặc cướp) đó thôi:

*"Ngẫm từ đây việc binh đao
Đóng xương Vô định đã cao bằng đầu*

(2), (3) Hoài Thanh (1996), "Nhân vật Từ Hải", *Tạp chí Văn học*, số 1, tr. 60-66.

Làm chi để tiếng về sau

Nghìn năm ai có khen đâu Hoàng Sào".

Dù đã được Nguyễn Du nghệ thuật hóa, lý tưởng hóa đến tuyệt vời, nhưng Từ Hải vẫn không bao giờ và không thể là hình ảnh của Nguyễn Huệ - Quang Trung. Từ Hải luôn luôn muốn là người anh hùng, nhưng anh hùng để mà anh hùng. Chàng gặp Thúy Kiều trong lầu xanh. Từ Hải tuy đi đến lầu xanh nhưng lại coi khinh những người khác cũng đi đến lầu xanh.

"Từ rằng: Tâm phúc tương cò

Phải tuồng trăng gió vật vờ hay sao?".

Từ Hải cho rằng chỉ có mình là người đi tìm tâm phúc, còn những người khác là *tuồng vật vờ* cả. Từ Hải coi những người khác là phường "giả áo túi com", chỉ mình là anh hùng. Chàng tự nói, tự nhận về mình chứ không cần ai ca ngợi. Từ Hải nhiều lần dùng từ anh hùng để nói về mình: "Anh hùng đoán giữa trần ai mới già", "Anh hùng mới biết anh hùng".

Từ Hải cũng tự nhận là "Quốc sỹ", tự gọi mình là "phi thường": "Từ rằng: quốc sỹ xưa nay", "Làm cho rõ mặt phi thường".

Và cũng hơn một lần xưng là "ta":

"Một lời đã biết đến ta

Muôn chung nghìn tử cũng là có nhau".

"Cho người thấy mặt là ta cam lòng".

Từ Hải luôn luôn tự cho rằng mình là anh hùng, là người "Phong trần mài một lưỡi gươm, Những phường giả áo túi com sá gì". Vừa gặp Thúy Kiều, người con gái "Một hai nghiêng nước nghiêng

thành", dù mới "Nửa năm hương lửa đương nồng" nhưng Từ Hải đã ra đi:

"Nửa năm hương lửa đương nồng

Trượng phu thoát đã động lòng bốn phương

Trông vờ trời biển mênh mông

Thanh gươm yên ngựa lên đường thẳng dong".

Rồi với tính cách "Giang hồ quen thói vẫy vùng" ấy, chàng đã làm chấn động xã hội với những chiến công hiển hách:

"Đòi cơn gió táp mưa sa

Huyện thành đạp đổ năm tòa cõi nam".

Nhưng dù có chiến công vang dội, dù có "Rạch đôi sơn hà" thì mục đích của chàng cũng chỉ là "Giữa đường dầu thấy bất bằng mà tha". Thấy ngang trái, thấy bất công, thấy con người bị chà đạp thì Từ Hải ra tay cứu vớt. Chàng chuộc Thúy Kiều ra khỏi lầu xanh, mang cả 10 vạn tinh binh, với đại bác (bác đồng chạt đất), cò quạt rợp trời (tinh kỳ rợp sân), bắt những kẻ gây nên đau khổ cho Thúy Kiều về để nàng trị tội, báo oán.

Tuy vậy, Từ Hải không có mục tiêu, lý tưởng gì cao xa. Sự nghiệp của chàng cũng chỉ đến vậy. Từ Hải chỉ là mơ ước của Nguyễn Du, là hình ảnh lãng mạn, đối lập với hiện thực khắc nghiệt của Thúy Kiều, một người phải chịu bao nhiêu đau khổ, bao nhiêu bất công trong một xã hội nhiều nhương đầy bất trắc.

Dù là người anh hùng "Chọc trời khuấy nước mặc dầu, dọc ngang nào biết trên đầu có ai", nhưng Từ Hải cũng chỉ

"Vẫy vùng trong bấy nhiêu niên" và đã nghe theo khuyên đầy cám dỗ của vợ:

"Sao bằng lộc trọng quyền cao

Công danh ai dắt lối nào cho qua".

Hóa ra quyền cao, lộc trọng, công danh, những mục tiêu phấn đấu thường tình của con người, lại làm cho Từ Hải lóa mắt. Chỉ mới đây thôi, Từ Hải là người ngang tàng, khí phách, anh hùng:

"Thừa cơ trúc chẻ ngồi tan

Bình uy từ ấy sấm ran trong ngoài

Triều đình riêng một góc trời

Gồm hai vắn võ rạch đôi sơn hà

Đòi phen gió táp mưa sa

Huyện thành đạp đổ năm tòa cõi nam".

Còn bây giờ cái ngang tàng, khí phách, anh hùng đó đã biến đi đâu mất: "Từ công riêng hầy mười phân hồ đồ", "Thế công, Từ mới chuyển sang thế hàng". Từ Hải đã đầu hàng, chết đứng, đã xóa bỏ tất cả sự nghiệp (dù không lấy gì to tát) của mình, chỉ để lại trong lòng người đọc một nỗi ảm ức và thương hại. Từ Hải có "chọc trời khuấy nước mặc dầu" thì cuối cùng cũng bị trấn dẹp và xã hội lại vẫn "Sóng êm Phúc Kiến, lửa tàn Chiết Giang". Làm sao mà Từ Hải có hình bóng của Nguyễn Huệ - người anh hùng dân tộc đã đánh tan hai vương triều (Nguyễn ở phía Nam, Lê - Trịnh ở phía Bắc); đã chấm dứt hai trăm năm chiến tranh tàn khốc giữa hai tập đoàn phong kiến, đã thống nhất đất nước sau 100 năm chia cắt vì Trịnh - Nguyễn phân tranh và đã đánh tan 27 vạn quân

xâm lược Thanh, bảo vệ toàn vẹn lãnh thổ của Tổ quốc. Oai thần vũ của Quang Trung - Nguyễn Huệ ("Đánh cho đề răng đen, đánh cho đề tóc dài, đánh cho nó chích luân bất phản, đánh cho nó phiến giáp bất hoàn, đánh cho sử tri Nam quốc anh hùng chi hữu chủ"), đã làm cho vua nhà Thanh kinh sợ đến mức còn định gả công chúa và dâng hai tỉnh Quảng Đông và Quảng Tây cho Quang Trung làm của hồi môn.

Chúng ta cần lưu ý đến thời điểm mà *Truyện Kiều* được Nguyễn Du sáng tác. Bản thảo của Nguyễn Du nay chưa tìm thấy. Có nhiều ý kiến xung quanh thời gian ra đời của *Truyện Kiều*. Đại loại có hai ý kiến. Nhiều người cho rằng *Truyện Kiều* được Nguyễn Du sáng tác sau khi ông đi sứ về (ông làm quan thời vua Gia Long năm 1813), có mang về cuốn *Kim Vân Kiều truyện* của Thanh Tâm Tài Nhân. Nhiều nhà nghiên cứu khác (như Đào Duy Anh, Hoàng Xuân Hãn, Trương Chính, Vũ Đức Phúc, Nguyễn Tài Cẩn, Đào Thái Tôn) thì cho rằng, "Nguyễn Du viết xong *Truyện Kiều* nếu không phải *đầu đời* Tây Sơn thì muộn nhất cũng là *trong đời* đó. Nghĩa là viết trước khi ra làm quan với Gia Long khá lâu"⁽⁴⁾.

Nếu *Truyện Kiều* được viết trước đời

⁽⁴⁾ Đào Thái Tôn (2005), "Thời điểm sáng tác *Truyện Kiều*", *Nguyễn Du - Sao mai lập lánh*, Hội Liên hiệp Văn học - Nghệ thuật, Sở Văn hóa - Thông tin, Hà Tĩnh, tr. 310.

Tây Sơn thì lúc đó chưa có Nguyễn Huệ và đương nhiên Nguyễn Du không lấy đâu ra hình tượng Nguyễn Huệ - Quang Trung để xây dựng nên hình tượng Từ Hải. Nếu Truyện Kiều được viết *trong đời Tây Sơn*, khi đã có Nguyễn Huệ - Quang Trung, thì đó là khoảng thời gian "10 năm gió bụi" của Nguyễn Du. Chiến tranh liên tục, đất nước xáo trộn và thay đổi ghê gớm. Cả nước loạn lạc, bản thân Nguyễn Du phải chạy loạn từ Thăng Long lên Bắc Ninh quê mẹ, chạy xuống Thái Bình ở nhờ nhà vợ, rồi về quê Hà Tĩnh. Đặc biệt là, ông trốn chạy Tây Sơn, tổ chức quân đội chống lại Tây Sơn, rồi bị Tây Sơn bắt và cầm tù. Trong hoàn cảnh ấy ông khó có điều kiện để sáng tác Truyện Kiều, một kiệt tác văn học, một bách khoa toàn thư của Việt Nam.

Cuộc khởi nghĩa của Tây Sơn đã trực tiếp phá tan gia đình và dòng họ Nguyễn Tiên Điền của Nguyễn Du. Cha ông, Nguyễn Nghiễm, là thượng thư. Anh trai ông, Nguyễn Khản, là quan tể tướng. Bản thân ông cũng là quan. Trong phút chốc, tập đoàn phong kiến Lê - Trịnh trong đó có gia đình ông, đã tan tành ra mây khói. Vị trí xã hội, đời sống nhưng lụa, vàng son, chức tước bổng lộc của ông và gia đình đã tan tành. Chính ông đã than thở xót xa:

*"Xưa sao phong gấm rủ là
Nay sao tan tác như hoa giữa đường".*
Dưới góc độ tâm lý của con người,

khó có ai lại đi ca ngợi, tung hô, tri ân kẻ đã phá hoại, gây ra tang tóc, nợ máu đối với cha, với anh, với bản thân mình (và thực tế Nguyễn Du đã mộ quân chống lại Tây Sơn) như lời thơ Nguyễn Du viết về Từ Hải. Nguyễn Du là nghệ sỹ, nhà văn hóa chứ không phải là nhà chính trị. Phong trào Tây Sơn và Nguyễn Huệ - Quang Trung là phong trào cách mạng của dân tộc ta. Nhưng chúng ta không thể bắt Nguyễn Du phải ca ngợi và ủng hộ phong trào đó. Victor Hugo do chống lại nhà nước Pháp nên bị cầm tù và lưu đày. Byron, nhà thơ Anh, cũng bị trục xuất khỏi nước vì chống lại chính quyền nước Anh và đã phải chết ở Hy Lạp. Oscar Wilde, nhà văn Anh, cũng bị tù đày và chết ở nước Pháp... Tuy vậy họ vẫn là những người con ưu tú của dân tộc. Nabokov, Shonzenixin... tuy không ủng hộ Liên Xô, bị chính quyền xua đuổi ra nước ngoài, bị tù đày nhưng vẫn được nhân dân Liên Xô và nhân dân thế giới quý trọng.

Nguyễn Du vẫn là thiên tài, được nhân dân ta quý trọng và tự hào dù ông chống lại Tây Sơn, không ca ngợi Nguyễn Huệ - người anh hùng dân tộc.

Nói như thế để thấy rằng, hình tượng nhân vật Từ Hải mà Nguyễn Du xây dựng chẳng có gì liên quan đến hình bóng của Nguyễn Huệ - Quang Trung cả.

Hơn nữa, Nguyễn Du xuất thân từ gia đình khoa bảng. Ông am hiểu sâu sắc lịch sử và văn học Trung Quốc. Sở Bá

Vương, Hàn Tín, Trình Giảo Kim (trong *Hán Sở tranh hùng*), Quan Vân Trường, Trương Phi (trong *Tam quốc diễn nghĩa*), Võ Tòng, Lý Quỳ, Lâm Sung hay Tống Giang (trong *Thủy Hử*)... đều có thể có ở Từ Hải của Nguyễn Du. Khi Nguyễn Du sáng tác *Truyện Kiều*, văn học Việt Nam đã có 10 thế kỷ. Ở thế kỷ XVIII, văn học chữ Nôm phát triển lên đến đỉnh cao. Đồng thời với Nguyễn Du có một loạt các tác gia danh tiếng, như Hồ Xuân Hương, Đoàn Thị Điểm, Bà Huyện Thanh Quan, Phạm Đình Hổ, Nguyễn Huy Tự, Nguyễn Huy Oánh, Nguyễn Huy Lượng (đồng hương và là thông gia), Nguyễn Gia Thiều... Nguyễn Du chắc chắn được ngồi trên vai "những người khổng lồ" này. Cái xã hội của *Truyện Kiều* mà Từ Hải chống lại có khác gì cái xã hội của Ôn Như Hầu: "Bực mình muốn đập tiêu phòng mà ra".

Nỗi nhớ nhà của nàng Kiều ở lầu Ngưng Bích cũng là nỗi nhớ của Bà Huyện Thanh Quan:

*"Nhớ nước đau lòng con quốc quốc
Thương nhà mỏi miệng cái gia gia".*

Chẳng lẽ Nguyễn Du không đọc, không cảm với những câu thơ của Đặng Trần Côn và Đoàn Thị Điểm:

*"Chí làm trai dặm nghìn da ngựa
Gieo thái sơn nhẹ tựa hồng mao,
Sứ trời sớm giục đường mây
Phép công là trọng niềm tây sá nào".*

Khi viết về Từ Hải:

"Nửa năm hương lửa đương nồng

*Trượng phu thoát đã động lòng bốn
phương*

*Trông vờ trời bể mệnh mang
Thanh gương yên ngựa lên đàng
thắng dong",*

*"Quyết lòng dứt áo ra đi
Cánh bằng tiện gió đã lia dậm khơi".*

Thì chắc chắn Nguyễn Du đã đọc, đã cảm những câu thơ của *Chinh phụ ngâm* mô tả khí phách và ý chí của người ra trận:

*"Giã nhà đeo bức chiến bào
Thét roi cầu vị, ào ào gió thu,
"Múa gương rượu tiễn chưa tàn
Chỉ ngang ngọn giáo vào ngàn
hang beo".*

Nếu Từ Hải có hình bóng của ai đó thì những câu thơ này còn thuyết phục hơn.

Và ngay cả những hình tượng anh hùng như Thánh Gióng, Thạch Sanh, Trần Hưng Đạo, Bùi Cầm Hổ (cùng quê Nguyễn Du)... cũng có thể tác động vào tâm hồn nghệ sỹ của Nguyễn Du, để ông chắt lọc, tổng hợp, hư cấu nên hình tượng nghệ thuật Từ Hải. Cái chết bi thương của Từ Hải cũng làm cho ta nhớ đến về *Chàng Lía* mà người Hà Tĩnh rất quen thuộc:

*"Chiều chiều én liệng mừng Mây
Nhớ thương chú Lía bị vây trong thành".*

Tóm lại, Từ Hải trong *Truyện Kiều* của Nguyễn Du chẳng có gì dính dáng đến Nguyễn Huệ - Quang Trung cả. Từ Hải chỉ là nhân vật nghệ thuật được hư cấu với thi pháp lãng mạn.

Từ Hải có phải là hình ảnh của Quang Trung?
